

Staffan Carlshamre

Flaggprydd sång

”Begreppet metafor låter sig inte definieras i bokstavliga termer”, står det i slutet på min artikel om Derridas syn på metaforers roll i filosofins språk (Filosofisk tidskrift 4/1986). Detta yttrande har inspirerat Hans Mathlein till några synpunkter (”Allt är inte guld som skimmar”, FT 2/1987), som jag i min tur vill något litet kommentera.

1. En huvudroll i Mathleins argumentation spelas av ett ”motexempel” mot Derridas tes. Han citerar en definition av ordet ”metafor” ur *The Concise Oxford Dictionary*:

metafor s. Applikation av namn eller deskriptiv term eller fras till ett objekt eller en handling till vilken den inte är bokstavligt applicerbar / . . . /

Som motexempel är detta knappast lysande. Definitionen är, mildt uttryckt, i vidaste laget, och inte bara i det att den inte gör skillnad mellan metaforer och andra sätt att använda ord och uttryck i ”överförd” bemärkelse: ironi, hyperbol, synekdoke, etc. Tar man den ”efter bokstaven” så är dessutom varje falskt yttrande metaforiskt, t ex att säga om en alm att den är en lönn! (Det går också att argumentera för att den är för trång, men det är en annan historia.)

Att den anförda definitionen är så misslyckad, redan som lexikondefinition, bör väl snarast betraktas som ett olycksfall i arbetet. Låt oss övergå till mera principiella frågor rörande Mathleins användning av den. En huvudsvårighet med Derridas påstående om odefinierbarheten hos begreppet metafor, enligt Mathlein, är att bestämma vilken sorts definition det är som påstås vara omöjlig. Handlar det om en språkbruksdefinition? Eller om en stipulativ definition? Eller kanske (o hemska tanke!) om en väsensdefinition?

Man kan av Mathleins artikel få intrycket att Derrida är den förste filosof som reflekterat över svårigheter att åstadkomma upplysande definitioner av filosofiskt centrala begrepp. Så är det som bekant inte, och ett naturligt förslag är att man läser ordet ”definition” hos Derrida som man skulle läsa det, i motsvarande sammanhang, hos Quine eller Goodman eller vilken annan analytisk filosof som helst — nämligen som synonymt med ”filosofisk analys”.

(Med detta vill jag inte ha sagt att Derridas påstående är fullkomligt klart till sin innebörd, men den intressanta oklarheten rör snarare vad som krävs av en definition för att den skall räknas som "bokstavlig". Måste man påpeka att detta inte är en svårighet som drabbar Derrida eftersom det inte är *han* som fordrar av begrepp att de skall vara väldefinierade?)

Redaktörerna för *The Concise Oxford Dictionary* har naturligtvis inte ambitionen att åstadkomma adekvata filosofiska analyser av de begrepp de definierar. Men tar man Mathleins hänvisning till ordboken som ett allvarligt menat inlägg i en filosofisk diskussion, så är det inte svårt att svara, å Derridas vägnar. De svårigheter Derrida påpekar rör inte begreppet metafor isolerat, utan distinktionen bokstavlig/metaforisk — vilket tydligt bör framgå redan av de första sidorna av min artikel. I analogi med sitt förslag till lösning av Derridas problem kunde Mathlein skriva till Quine och påpeka att denne, i sin diskussion av begreppet "analytisk", förbisett den enkla och såvitt jag förstår alldeles korrekta definitionen: "analytisk sats = def sats som inte är syntetisk".

2. Men låt oss lämna *The Concise Oxford Dictionary* och ta upp en mera intressant invändning som Mathlein riktar mot Derridas tes — intressant därför att den kan användas mot snart sagt varje försök att påpeka problem med etablerade begrepp. Mathlein går med på att det inte går att dra en skarp gräns mellan bokstavliga och metaforiska beteckningar (det är t o m "självlklart" att detta är omöjligt). Men det är också "självlklart" att man "ofta har nytta av distinktioner som inte är så skarpa". Ingen läsare har, hävdar Mathlein, några svårigheter med att tillämpa distinktionen bokstavlig/metaforisk på termerna i satsen "Han är en räv".

Det låter som om Derrida hade argumenterat för att begreppet metafor är vagt, och för att detta i sig självt skulle utgöra en viktig defekt hos ett begrepp.

Naturligtvis blir inte ordet "flintskallig" oanvändbart därför att det finns personer om vilka det är oklart huruvida de är flintskalliga eller inte, men jag kan inte se att något av vad jag refererar som Derridas synpunkter på metaforbegreppet har att göra med vaghet i denna triviala bemärkelse. Suddigheten hos applikationsområdet för "flintskallig" är oproblematiske därför att det är alldeles klart i vilket avseende oklarheten föreligger — vagheten föreligger i en dimension som man genast begriper, och det är enkelt att precisera vid behov.

Derridas poäng beträffande "metaforisk/bokstavlig" är snarare att

det i samtliga fall är oklart *vad man säger* när man kallar ett uttryck metaforiskt eller bokstavligt. Eller rättare: att dessa termer inte fått sin egen innebörd specificerad på ett sätt som uppfyller de krav på begreppslik klarhet som de själva använts för att formulera inom den västerländska filosofiska traditionen.

Dessutom: en relativ samstämmighet i användandet av en deskriptiv term är inte i sig någon garanti för att termen inte i själva verket har en helt annan extension än vad användarna tror. Att de flesta svenskar på 1600-talet var överens i applikationen av ordet "häxa", i vissa "klara fall", bevisade inte att det faktiskt fanns häxor. (Det finns naturligtvis mycket mer att säga om samspelet mellan intension och extension hos klassificerande uttryck, men det skulle spränga ramarna för ett sådant här svar.)

3. Nog om Mathleins argument mot Derridas tes. Finns det något att säga för tesen?

I en viss mening är det naturligtvis omöjligt att "bevisa" ett negativt existenspåstående av det här slaget. Derrida går visserligen igenom ett antal definitioner som föreslagits i den retoriska traditionen och försöker visa på vilket sätt de faktiskt är metaforiska, men även om han har rätt i dessa fall så kan det givetvis bero på bristande fantasi och begåvning hos upphovsmännen, snarare än på någon principiell omöjlighet.

Nu är dock inte Derridas tes av det slaget att den i första hand skall stödjas med sådan "induktiv" bevisning. Det behövs nog en mer än vanligt okänslig (eller kanske "effektsökande"?) läsare för att inte uppfatta att formuleringen i sista stycket av min artikel står där som en påminnelse om resonemang som huvuddelen av artikeln varit ägnad åt att presentera: rörande förbindelsen mellan begreppet metafor och andra centrala filosofiska begrepp; och rörande den filosofiska terminologins rötter i det Platonska metaforsystem som bl a beskriver tänkande som en form av seende och tankar som en sorts objekt som "kommuniceras" till andra förpackade i ord.

Man är naturligtvis inte tvungen att tycka att sådant är intressant, men en kritisk nyfikenhet på förutsättningar man själv brukar ta för givna när man tänker är, åtminstone för mig, en viktig del av filosofin. Hans Mathlein har kanske en ovanligt rik fantasi när det gäller att på egen hand finna alternativ till egna invanda tankemönster, men själv är jag tacksam för hjälp också från tänkare som uppfostrats i andra traditioner än jag själv — även om vederbörande inte uttrycker sig exakt enligt den mall som drillades på introduktionskursen i semantik. □